

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

som subjekt/objekt, natur/kultur, människa/ icke-människa och så vidare.

Sammanfattningsvis har den här boken mycket att erbjuda den som intresserar sig för den materiella vändningens analytiska verktyg och möjligheter att berika analysen av litteratur. Dessutom frilägger den ett antal sådana strömningar inom nyare dansk litteratur på ett förtjänstfullt sätt, även om urvalet kunde ha balanserats, varierats och motiverats tydligare. Den största bristen ligger i att den här syntetiseringen av filosofi och teori med läsning av litteratur blir särskilt komplicerad just för att litteratur oundvikligen bygger på språk, diskurs och föreställningar, även om den visst kan sägas interagera med vad författarna benämner ”materialiteten”. Här skulle boken ha tjänat på att bearbetas ett varv till och gärna expanderats till det dubbla omfånget, vilket med tanke på författarnas produktivitet kanske kan bli ett önskemål till nästa bok. Den som intresserar sig för hur dessa nya teoretiska riktningar kan integreras med litteraturanalyser på ett komplext och filosofiskt nyanserat vis kan med fördel leta upp *New Literary History* (2012, vol. 43, nr 2) som är ett temanummer om ”Objected Oriented Literary Criticism” med mycket skarpa bidrag från just Jane Bennet, Graham Harman och Timothy Morton. Den senare, som för övrigt inledde sin enormt inflytelserika filosofiska karriär med en doktorsgrad i litteraturvetenskap och en avhandling om Percy och Mary Shelleys vegetarianism, bidrar med en spekulativ läsning av Shelleys ”A Defence of Poetry”. Hos Morton kommer frågan om litteraturens vara att handla om kausalitet och vad han kallar den ”estetiska dimensionen”. Den objektorienterade ontologin visar sig ha mycket att erbjuda litteraturvetenskapen genom att ta poesi på filosofiskt allvar. Morton upprepar att poesi inte är ”strössel och ornament på vetenskapens kaka” utan ett objekt som arbetar direkt med kausalitet. Eftersom *OOO* vidhåller att objekt ontologiskt föregår sina relationer, och tid, rum och kausalitet ”flyter” framför objekten i den ”estetiska dimensionen” som utgör objektets heideggerska framträdande, får detta stora konsekvenser för förståelsen av litterära objekt (den samtida konsten har redan upptäckt detta, det är därför Hans Ulrich Obrist och Olafur Eliassen är så förtjusta i Morton). Den här filosofiska världsbilden får både politiska, etiska och estetiska konsekvenser om den provas på allvar, men till skillnad från en del annan teori som använts inom litteraturvetenskapen så kräver den avsevärt av sin utövare i termer av filosofisk spänn-

vidd. Det beror förstås på modernitetens metafysik med den postkantianska korrelationismen och den cartesianska klyvningen som fortfarande betingar mångas vardagsontologi (man behöver alltså kunna följa den filosofiska kritikens ontologiska grundpremissor för att förstå resonemangen). Morton har flera litteraturvetenskapligt åtråvärda resonemang om poesi som ”Poems are records of causal-aesthetic decisions” och ”Because causality is aesthetic, it’s legitimate to use poetry to think causality”. Morton vill alltså visa på hur poesi i sig självt är en fundamental del av vad han kallar den estetiskt-kausala dimensionen av sin ontologi. I Jane Bennets svar till Morton och Harman i samma temanummer skriver hon: ”Texts are bodies that can light up, by rendering human perception more acute, those bodies whose favored vehicle of affectivity is less wordy: plants, animals, blades of grass, household objects, trash.” För Bennet innebär litteraturen en möjlighet att tänka det icke-mänskligas affekt. Det finns alltså tveklöst mycket vital potential för studiet av litteratur i den materiella vändningens senaste teoretiska landvinningar. Skivaren och Gregersen ger med sin bok en ingång i dessa möjligheter vad gäller samtida danska litteratur, och ännu mer finns att hämta för förståelsen av äldre litteratur som föregår eller ännu inte genomsyrats av den modernitetens metafysik som mycket filosofiskt arbete ägnas att göra upp med idag.

Adam Wickberg Månsson

Gunilla Hermansson, *Modernisternas prosa och expressionismen. Studier i nordisk modernism 1910–1930*. Makadam. Göteborg och Stockholm 2015.

Litterär expressionism är utan tvivel starkt förknippad med lyriska och dramatiska texter. Den expressionistiska strömningen, som började med fransk bildkonst men snart nog blev en blomstrande rörelse i det tyska estetiska livet, förändrade den europeiska teaterkonsten på djupet och blev en grundpelare i den modernistiska poesi som utvecklades under 1900-talets första decennier. I svenskspråkiga sammanhang är inriktningen intimt sammankopplad med modernismens pionjärer Edith Södergran och Pär Lagerkvist. Därmed kan 1900-talets svenska litteraturhistoria inte ges en substantiell beskrivning utan det expressionistiska inflytandet från kontinenten.

Men var den litterära expressionismen begrän-

sad till lyrik och dramatik? Lyckades den konst-artsöverskridande strömningen inte inspirera till en förnyelse av novellens och romanens formspråk? Många av de nordiska poeter och författare som i poetologiska skrifter introducerade och diskuterade den expressionistiska estetiken publicerade en hel del episka verk under 1910-, 1920- och 1930-talen. Gjorde expressionismen avtryck i dessa texter? Hur ser i så fall den nordiska expressionistiska berättarkonsten ut? Det är dessa frågor som reds ut och diskuteras i Gunilla Hermanssons rika undersökning *Modernisternas prosa och expressionismen*. Hon har ett brett nordiskt anslag och rör sig fritt mellan sju centrala författarskap: finlandssvenska Hagar Olsson och Elmer Diktonius, svenska Anna Lenah Elgström och Pär Lagerkvist, norska Sigurd Hoel och danska Emil Bønnelycke och Tom Kristensen. En av studiens grundläggande styrkor är detta internationella omfång. När Hermansson undviker att ta sin utgångspunkt i nationella och språkliga gränser öppnar hon upp för många fruktbara jämförelser som hade varit omöjliga utifrån ett mer begränsat perspektiv. Hon gör det därmed möjligt att med stor tydlighet visa att expressionistiska idéer utgjorde en väsentlig del av hela det nordiska litterära klimatet under förra seklets första hälft.

Förutsättningarna för undersökningen tecknas utförligt i första kapitlet. Här ges en generös redovisning av den ganska omfattande forskningen om framförallt tysk expressionism. Hermansson kommer fram till att det är svårt att ge expressionismen en tillfredsställande definition på inomtextliga grunder. De olika försök som gjorts att avgränsa strömningens litteratur utifrån stilistiska, kompositionella och tematiska kriterier har antingen lett till alltför snäva eller alltför vida – och därmed urvattnade och i princip betydelselösa – definitioner. Hermansson väljer istället en kultursociologisk optik: "Expressionismen är först av allt en scen, som konstitueras av olika historiska och sociologiska faktorer som platser och distributionsfora, generationer, vänskaper, allianser och mecenater snarare än en rad form- och innehållskriterier." (33) Det är ett klokt vägval, som gör att undersökningen kan ta fart utan att hindras av alltför många reservationer kring abstrakta estetiska kategorier. Författarnas självförståelse och sociala sammanhang blir utgångspunkten utifrån vilken deras litterära texter analyseras. Verken läses mot upphovspersonernas poetik utan att det på förhand slås fast vad expressionistisk prosa egentligen är för något.

Jag kan dock sakna en problematisering av begreppet "scen". Vad är en litterär, konstnärlig eller kulturell scen? Och var går gränsen till angränsande scener? Om Hermansson hade borrar lite djupare i dessa frågor hade hennes transnationella ingång kunnat resultera i en mycket angelägen diskussion om litteraturens sociala, kulturella och mediala rum. Var expressionismen en enda litterär scen som innefattade både Tyskland och de nordiska länderna, eller försiggick den nordiska expressionismen på en alternativ, separat scen? Och utvecklades den nordiska expressionismen, i sin tur, i ett gemensamt kulturellt rum eller spreds den på olika, nationellt avgränsade scener? Vissa av Hermanssons observationer tyder på att expressionismen hade ett flertal scener som villkorades av språkliga och nationella gränser medan andra observationer antyder motsatsen – översättningsflöden skapar gemensamma, transnationella rum, liksom de nordiska författarnas ganska rikliga förekomst i den tyska expressionismens viktigaste publikation, tidskriften *Der Sturm*.

Efter ett kapitel om expressionismens historia i Norden, som utförligt och nyanserat sätter in de sju författarna i deras olika och gemensamma kulturhistoriska kontexter, kommer undersökningens tre huvudkapitel. Utifrån tre olika aspekter presenteras här analyser av primärmaterialen: Olssons, Diktonius, Elgströms, Lagerkvists, Hoels, Bønnelyckes och Kristensens litterära prosatexter under åren 1910–1930.

Först diskuteras våldets motiv och tematik, med fokus på texternas revolutionära tendenser och på hur första världskrigets mänskliga och ideologiska effekter gestaltas. Våldets uttryck sätts i samband med bildkonstens inflytande på prosatexterna. Den expressionistiska och kubistiska konsten både påverkar den litterära formen och gör tematiska avtryck i form av återgivna estetiska diskussioner och konstnärskaraktärer. Störst uppmärksamhet ägnas Emil Bønnelyckes *Spartanerne* (1919), Tom Kristensens *Livets Arabesk* (1921) och Hagar Olssons *På Kanaanexpressen* (1929), som alla får inträngande analyser, inte minst Olssons intermedialt experimentella roman, som blandar berättande prosa med prosalyrik, brev, telegram, citat, tidningsklipp och fotografier.

I andra analyskapitlet granskas verkens förhållningssätt till samtidens olika utopiska visioner. Flera texter uppvisar distinkta messianska drag när de för fram patosfyllda idéer om hur människoläsktet bör utvecklas, andra förhåller sig mer dis-

tanserat till gestaltade frälsarroller och agitatorer. Hermansson lyfter fram Friedrich Nietzsches stora inflytande på de tidiga nordiska modernisterna, men också kommunistiska och kristna visioner uppmärksammas som viktiga inslag i den expressionistiska prosan, liksom idén om konsten som enda vägen till frälsning och försoning. Mest ingående analyseras Sigurd Hoels *Syvstjernen* (1924), Bønnelyckes *Aurora* (1920), Olssons *Själarnas ansikten* (1917), Pär Lagerkvists *Det eviga leendet* (1920), samt Anna Lenah Elgströms novellsamling *Gäster och främlingar* (1911).

Det sista analyskapitlet lägger större fokus på texternas formella drag. Utgångspunkten här är verkens antimimetiska estetik och deras tendens till abstraktion och stilisering, det vill säga estetiska grepp som utgör motpoler till den bland expressionister så föraktade litterära naturalismen. I samband med dessa abstraherande drag lyfter Hermansson också fram viljan att skapa litterär intensitet, en ambition som har både formella och innehållsliga dimensioner. Intensitet kan skapas genom knapphet och kompositionell förtätning, men den kan också gestaltas, till exempel genom skriets motiv. I detta kapitel ägnas prosatexter ur Lagerkvists samlingar *Motiv* (1914) och *Järn och människor* (1915) störst uppmärksamhet.

Även om jag stundtals kan sakna en avgränsad och renodlad analys av expressionismens prosaiska formspråk, fungerar Hermanssons sätt att diskutera formella och tematiska aspekter tillsammans riktigt bra. I alla tre analyskapitel balanserar hon elegant mellan dessa poler och visar genomgående att form och innehåll förstås går hand i hand. En annan framgångsrik balansgång är den mellan den övergripande frågan om nordisk prosaexpressionism och de enskilda texterna. Undersökningen erbjuder ett stort antal nyanserade textanalyser, men de många jämförelserna mellan verken och den löpande kulturhistoriska förankringen borgar för att den stora frågan aldrig släpps ur sikte. Alla enskilda kommentarer strävar åt samma håll, samtidigt som de också är intressanta i egen rätt. Som läsare tillåts man bottna ordentligt i en roman av Hoel innan det är dags att rikta blicken mot en novell av Elgström. Det är både stimulerande och förtroendegivande: Hermansson tar inga genvägar, hon kan sitt material utan och innan.

En av undersökningens stora förtjänster är att Gunilla Hermansson tar oss med bortom de mest kommenterade verk som skrevs under perioden och också analyserar de texter vars storvulna och ofta

brutala visioner knappast har åldrats med grace. Hon räds inte de expressionistiska uttryck som idag gärna framstår som osmakligt våldsromantiska och naivt entydiga i sitt framhävande av en ny syn på människan. Den mänskliga historien är sällan helt vacker, det vet vi, och dess fula grymhet återfinns i konsten och litteraturen såväl som i sociala villkor och politiska idéer. Hermanssons studie visar hur viktigt det är att ständigt gräva i historien. Resultatet denna gång är en väsentlig nyansering av den litterära modernismens etablering i Norden.

Min enda stora invändning mot Hermanssons bok gäller en alltför vag identifikation av vad det är för sorts litterär text som undersöks. Den distinktion som Hermansson upprättat mellan prosa och lyrik är nämligen varken produktiv eller tydlig. Särskilt förvirrande blir den när hon diskuterar prosalyriska texter av Bønnelycke och Lagerkvist. Om det nu är expressionistisk prosa som ska utredas, borde denna texttyp snarare avgränsas mot vers än mot lyrik. Om det istället är berättande texter som står i fokus är det snarare deras episka grunddrag som borde avgränsas mot lyrikens sätt att fungera – och då hade Hermansson fått lämna prosalyriken därhän. Det verkar som om Hermansson vill undersöka hur både narrativa element och prosaformen förhåller sig till en expressionistisk estetik, och det hade hon gärna fått göra om hon samtidigt gjort en åtskillnad mellan dessa två egenskaper.

En mycket mindre synpunkt gäller Hermanssons överdrivna försiktighet när hon beskriver sin undersökning. På ett flertal ställen hävdas projektets omöjlighet. Hon har gjort ett urval av författarskap, skriver hon i inledningen, och därmed blir framställningen inte ”en heltäckande översikt”. En sådan vore, fortsätter hon, ”knappast möjlig” (17). Några sidor senare menar hon att expressionismen ”står högt på listan över ohanterliga stil- och periodbegrepp” (22). Naturligtvis måste hon göra ett urval, och naturligtvis finns det aspekter och texter som hon inte lyckas göra total rättvisa. Och visst är expressionismen ett svårdefinierat begrepp, men det är ju alla benämningar på litteraturhistoriska epoker och strömningar. Den läsarentusiasm som försvinner när man stöter på dessa inledande formuleringar av studiens förutsättningar återkommer emellertid starkt när Hermansson väl sätter igång med sina analyser. Hon har ingen anledning att vara så blygsam. Undersökningen ger en högst giltig bild av expressionistisk prosa under 1910-, 1920- och 1930-talet i Danmark, Norge, Sverige och det svenskspråkiga Finland. Den är nog-

grann, kunnig och nyanserad. Med andra ord visar sig projektet vara i allra högsta grad möjligt och genomförbart.

Vilket är då studiens resultat? Hur ligger det egentligen till med modernisternas prosa och expressionismen? Jo, Hermansson konstaterar avslutningsvis att fiktionsprosan lämpar sig mycket väl för expressionistiska uttryck. Det finns ingen anledning att införa expressionism som ett separat epokbegrepp i nordisk litteraturhistoria, menar hon, men dess förekomst utgör en väsentlig del av prosamodernismens etablering. För att riktigt förstå den sistnämnda, måste även expressionismens litterära prosatexter uppmärksammas, analyseras och kontextualiseras. Och det är precis vad *Modernisternas prosa* och *expressionismen* bidrar med. Gunilla Hermanssons undersökning har gjort oss avsevärt klokare.

Paul Tenngart

Göran Hägg, *Sanningen är alltid oförskämd. En biografi över August Strindberg*. Norstedts. Stockholm 2016.

Det är med stort självförtroende och ett därur alstrat gott humör som Göran Hägg, i vad som skulle komma att bli hans sista bok, tar sig an Strindbergs liv och leverne. Självförtroendet innebär att han närmast lustfyllt avfärdar eller angriper stora delar av den akademiska strindbergforskningen – men kanske sker det utan att Hägg riktigt ser att han just därmed fogar in sig i strindbergsmaskinen: varje biografi måste på något vis markera mot föregångarna. För maskinen arbetar onekligen på: de senaste åren, och då särskilt jubileumsåret 2012, har sett en smärre flod av mer eller mindre biografiska arbeten om "titanen": hit hör biografier av Göran Söderström, Stefan Wildhe, Sue Prideaux, och andra, liksom arbeten om Strindberg som utan att vara regelrätta biografier ändå baseras på det levda livet, och då av Björn Meidal och Bengt Wanselius, Elena Balzamo och andra. Jag har själv, motvilligt, bidragit till fältet genom att skriva om Strindberg i *Svenskt Biografiskt Lexikon*.

Uppenbarligen delar många Häggs ståndpunkt om det orimliga i att läsa Strindberg utan "biografiskt intresse". Men det intresset kan definieras och sättas i arbete på radikalt olika sätt. I själva verket, hävdar Hägg, är vad Sven Delblanc en gång kallade "kalsongforskning" just i "fallet Strindberg mer be-

fogat än beträffande de flesta jämförbara storheter." Häggs bidrag till traditionen formulerar han själv som en o censurerad levnadsteckning, vilken får antas motsvara den "skamlösa öppenhet" (13) som enligt Hägg genomsyrar det strindbergska författarskapet. Samtidigt avfärdas Brandells kanoniska fyrbandsbiografi *Strindberg. Ett författarliv*, 1983–1989, som en "aningens osovrad och mycket illa skriven materialsamling" (418), därtill präglad av Brandells "ständiga tendens att snygga upp eller släta över Strindbergs beteenden". Häggs program är annorlunda – och redan titeln på hans studie pekar mot denna vilja att skriva strindbergskt: *Sanningen är alltid oförskämd. En biografi över August Strindberg*. Om denna titel kan man konstatera att den citerar *Mäster Olof*, där Olofs replik riktar mot makten i skepnad av biskopen Måns Rikmar, och i undertiteln kan man notera hur adverbet skänker levnadstecknaren en upphöjd maktposition i förhållande till objektet. Det finns anledning att återkomma till dessa aspekter av biografiskt litteraturarbete.

Men innan dess skall sägas att Hägg skrivit en ofta rolig och medryckande romanesk biografi om Strindberg: det goda humöret präglar texten och ger den fart och fläkt. Den sträcker sig mellan en inplacering av "verk och personspsykologi i sitt dåtida sammanhang" och en vilja att omvärdera vad som då kunde te sig som "bisarra inslag" och göra dem "förklarliga" (15). Samtidigt fasthåller Hägg att titanen faktiskt hamnade i "groteska orimligheter" vilka sanningssägaren Hägg, till skillnad från de akademiska föregångarna, inte tänker låta sjunka undan i tystnad. Han har onekligen också en poäng i kritiken av "standardverken": de koncentrerar sig på "idémässiga influenser och biografiska vittnesbörd" (15). Men inte oväntat hamnar Hägg själv precis där, och jag vill nog mena att det är genrens problem som här framträder: läser verkligen biografiförfattaren? Eller gör han eller hon något annat?

Häggs framställning styrs alltså retoriskt av viljan till sanningssägande – men vi kan vara säkra på att nya biografier återigen kommer att resa nya sanningsanspråk. Det är inte i retoriken sanningen om Strindberg finns. Häggs sanningar kombineras med ett par genomgripande teser. En tycks mig övertagen från Jan Myrdal och handlar om hur Strindberg också i sitt mest utmanande skrivande är så "extremt vanligt". Eller i Myrdals formulering: "Strindberg är som män i Sverige mest. Bara lite mer så." (*Johan August Strindberg*, 2000, 16) Den